

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛІЗМУ НА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ (кінець XIX – середина XX ст.)

pidvyshchennia yakosti profesiinoi pidhotovky [Individualization of training in higher education institutions as a necessary condition for improving the quality of professional training]. *Youth & market*, No. 6/214, pp. 120–125. [in Ukrainian].

11. Topuzov, O., Malykhin, O.V. & Aristova, N.O. (2021). System of psychological and didactic tasks players in the educational process face in the paradigm “teachers–schoolchildren–parents” amid the Covid-19 pandemic. *Education: Modern Discourses*, No. (4), pp. 23–31. [in English].

12. Topuzov, O., Malykhin, O., Aristova, N., Popov, R. & Zasyekina, T. (2022, May). Individualized Learning in The Context of Blended Mode of The Educational Process in Secondary School: Challenges And Expectations. In *SOCIETY*.

INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference, Vol. 1, pp. 560–571. [in English].

13. Topuzov, O., Malykhin, O., Usca, S. & Aristova, N. (2021, May). Ukrainian-Latvian comparative studies on university education: common European values and current challenges. In *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. Vol. 1, pp. 696–706. [in English].

14. Topuzov, O., Saukh, P., Saukh, I. & Ogrodzka-Mazur, E. (2022). A Humane Paradigm as the Conceptual Core of Education in the Age of Information Society. *The New Educational Review*, No. 68, pp. 60–69. [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.10.2023

УДК 37(091)(477):316.75“19/20”

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292863>

Микола Галів, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛІЗМУ НА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ (кінець XIX – середина XX ст.)

У статті представлено результати дослідження впливу ідеології націоналізму на історико-педагогічні студії українських учених (кінець XIX – середина XX ст.). Хронологічні рамки обумовлені, з одного боку, зародженням політичної ідеології українського націоналізму наприкінці XIX ст., з іншого, утвердженням російсько-радянського тоталітаризму та комуністичної ідеології майже на усіх етнічних українських землях у середині XX ст., що призвело до обмеження впливу українського націоналізму переважно емігрантським (діаспорним) середовищем. У результаті дослідження встановлено, що українські вчені, які студіювали історію педагогіки та шкільництва, широко використовували головні складові української національної ідеї: утворення повноцінної української нації, здобуття української державності, її незалежність і соборність. В основу української національної ідеї І. Франка, М. Грушевський та інші мислителі поклали право української нації на національно-культурне і національно-політичне самовизначення, обґрунтовуючи його на засадах примордіалізму. Ідея створення української держави проявилася в апеляції до часів державності (зокрема, козацької, УНР, ЗУНР) як умови і прикладу забезпечення повноцінного розвитку українського шкільництва, реалізації інтересів українства у сфері освіти. Поряд з нею постулювалася її ідея соборності українського народу, його земель і держави. Під впливом ідеології українського націоналізму історики педагогіки виявляли її негативне ставлення до соціалістичної (особливо її радянського взірця) та ліберальної ідеологій. Певний вплив на український історико-педагогічний наратив мали думки про необхідність перевиховання українського народу, перетворення його на активну національну спільноту.

Ключові слова: ідеологія; націоналізм; історія педагогіки; українські вчені; українська національна ідея.

Літ. 31.

Mykola Haliv, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the History of Ukraine and Law Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE INFLUENCE OF THE IDEOLOGY OF NATIONALISM ON THE HISTORICAL AND PEDAGOGICAL STUDIES OF UKRAINIAN SCIENTISTS (late 19th – mid 20th centuries)

The results of the study of the influence of the ideology of nationalism on the historical and pedagogical studies of Ukrainian scientists (end of the 19th – mid-20th centuries) are presented in this article. The chronological framework is determined by the following processes: the emergence of the political ideology of Ukrainian nationalism at the end of the 19th century; the establishment of Russian-Soviet totalitarianism and communist ideology in almost all Ukrainian lands in the middle of the 20th century, which led to the limitation of the influence of Ukrainian nationalism, which since then could spread only in the emigrant (diaspora) environment. As a result of the study, it was established that Ukrainian scientists who studied the history of pedagogy and schooling widely used the main components of the Ukrainian national idea: the formation of a full-fledged Ukrainian nation, the acquisition of Ukrainian statehood, its independence and conciliar unity. In the basis of Ukrainian national ideas, Ivan Franko, Mykhailo Hrushevskiy and other intellectuals put the right of the Ukrainian nation to cultural and political self-determination, basing it on the principles of primordialism. In the writings of Ukrainian historians of pedagogy, the idea of creating a Ukrainian state manifested itself in an appeal to the times of statehood (in particular, Hetman State, UPR, WUPR) as a condition and example of ensuring the full development of Ukrainian schooling, the realization of Ukrainian

interests in the field of education. Along with it, the idea of the unity of the Ukrainian people, its lands and the state was also postulated. Under the influence of the ideology of Ukrainian nationalism, historians of pedagogy also showed a negative attitude towards socialist (especially its Soviet model) and liberal ideologies. Ideas about the need to re-educate the Ukrainian people and transform them into an active national community had a certain influence on the Ukrainian historical and pedagogical narrative.

Keywords: ideology; nationalism; history of pedagogy; Ukrainian scientists; Ukrainian national idea.

Постановка проблеми. Вплив різних ідеологічних систем на наукові дослідження, насамперед соціогуманітарного спрямування, є беззаперечним явищем. Ідеологічні постулати як і загальнонаукові, теоретико-методологічні концепції були і будуть однією з епістемологічних підстав для наративізації результатів наукових досліджень істориків, педагогів, філософів, філологів тощо. На українських учених – авторів історико-педагогічних і педагогічних досліджень упродовж минулих двох століть відбувався різноманітний, різний за обсягом вплив ліберальних, консервативних, соціалістичних (особливо в радянську добу) та націоналістичних ідей. На початковому етапі інтенсивного становлення модерної української нації на світоглядні настанови, а відтак й теоретичні концепції українських дослідників історії педагогіки, впливали ідеї українського націоналізму, котрий як осмислена ідеологічна система зароджувався на зламі XIX–XX ст. Отже, постає необхідність дослідити прояви цього впливу у працях українських істориків освіти та педагогічної думки окресленого періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив суспільно-політичних ідей на історико-педагогічні праці вітчизняних учених відзначали Н. Гупан, О. Сухомлинська, О. Богдашина та ін. У монографії М. Галіва окреслено вплив ліберальної, консервативної, соціалістичної й частково націоналістичної ідеологій на український історико-педагогічний наратив [8]. Тож постає завдання експлікувати прояви ідей українського націоналізму на праці вітчизняних дослідників історії педагогіки та шкільництва.

Мета статті – проаналізувати вплив ідеології націоналізму на історико-педагогічні студії українських учених (кінець XIX – середина XX ст.). Хронологічні рамки обумовлені, з одного боку, зародженням політичної ідеології українського націоналізму наприкінці XIX ст., з іншого, утвердженням російсько-радянського тоталітаризму та комуністичної ідеології майже на усіх етнічних українських землях у середині XX ст., що призвело до обмеження впливу українського націоналізму переважно емігрантським (діаспорним) середовищем.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні поняття “націоналізм” уживається у декількох значеннях. Як зазначає Л. Нагорна, націоналізм – це система ідей і поглядів, що спирається на пріоритет національних (етнічних) цінностей як перед особистісними, так і перед іншими груповими (корпоратив-

ними) й загальнолюдськими (універсалістськими) цінностями. У вужчому розумінні вона трактує націоналізм як: 1) політичний рух, що проголошує своїми цілями боротьбу за політичну незалежність, збереження й розвиток власної етнічної та культурної ідентичності; 2) радикальну ідеологію з виразними елементами національної винятковості, схильністю до автаркії (антитеза універсалізму, інтернаціоналізму, космополітизму) [19].

Однак на думку істориків, “український націоналізм” є передусім формою виявлення колективної свідомості, а вже потім політичною ідеологією. У загальному плані український націоналізм – це світогляд, центральним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом і української нації зокрема. Націоналізм виник у середовищі інтелектуальної еліти як почуття, сентимент, але зусиллями цієї еліти оформився у набір доктринальних принципів і, зрештою, вийшов на рівень політичної організації, став рухом. Наприкінці XIX ст. почалося оформлення українського націоналізму в ідеологію і політичний рух, завдання якого було “класичним” для східноєвропейських націоналізмів – “покликати” до політичного буття маси, перетворити їх на “націю” [8, 29].

Ідеологія українського націоналізму часто асоціюється з її радикальним варіантом – націоналістичною програмою М. Міхновського, українським “інтегральним” (революційним) націоналізмом Д. Донцова, Ю. Вассіяна, С. Бандери, С. Ленкавського та інших теоретиків цієї ідеї. Серед українських істориків педагогіки та шкільництва, більшість яких у XX ст. стояли на позиціях лібералізму та соціалізму, радикальні націоналістичні ідеї не набули настільки значного поширення, щоб перетворитися на епістемологічний фундамент історико-педагогічного наративу. Проте українські дослідники педагогічного минулого широко використовували головні складові української національної ідеї: утворення повноцінної української нації, здобуття української державності, її незалежність і соборність.

Зауважимо, що у досліджуваній час українська національна ідея була сформульована не лише Ю. Бачинським в “Україна іредента” (1895) і М. Міхновським у “Самостійній Україні” (1900), але й М. Грушевським та І. Франком – представниками “українського культурного націоналізму” (за типологією Дж. Гатчінсона [21, 503]). У 1900 р. І. Франко звернувся до української молоді із програмною ста-

тею “Поza межами можливого”, висунувши ідеал “життя і розвою нації” [21, 439]. Визнавши, що ідеал національної самостійності лежить для українців наразі поза межами можливого, видатний мислитель пропонував боротися і досягати його “тисячами стежок” [21, 440]. Насамперед він ставив два головні завдання: 1) “витворити з величезної етнічної маси українського народу *українську націю*, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоєвання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися”; 2) “...навчити *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів” (виділено І. Франком. – Авт.) [21, 442–443]. Подібні міркування висловлював і М. Грушевський у статті “Галичина і Україна” (1906), наголосивши, що в інтересах українського національного розвитку лежить власне концентрація всіх національних сил, а для того – всіх частин української території [21, 450].

В основу української національної ідеї І. Франко та М. Грушевський поклали *право української нації на національно-культурне і національно-політичне самовизначення*. Його, звісно, обґрунтовували в примордіалістському ключі, апелюючи до багатоговікового минулого українського народу, зокрема його культурно-освітніх надбань. М. Грушевський у праці про національно-культурний рух (у тому числі й освітній) в Україні XVI–XVII ст. (1912) наголошував: “...для сучасного національного життя матимуть величезну вагу нові звязки і сполучники, які будуть відкриті і відновлені з нашим минулим – взагалі все те, що скріпить наше почуте солідарності і звязи з одшедшими поколіннями, яке й служить властивою підставою національного почуття, а у нас все ще таке слабе і кволе – тому що висить на небогатыох, більш продуманих, ніж органічно принятих і відчутних точках” [11, 2]. Як бачимо, першорядним інструментом витворення національної самосвідомості (“національного почуття”), а відтак і української нації учений уважав формування відповідної націоцентричної історичної пам’яті.

Історики освіти акцентували на модерності українського народу, його здатності до політичного і культурного зростання. Так, С. Томашівський у вступній статті до нарису історії державної середньої школи в Галичині (1909) писав, що національний характер школи виступає у двох напрямках: “у чисто-формальнім” – щодо мови навчання та “технічно-формальнім” – щодо адміністрації і змісту освіти. Перший напрям, на думку вченого, має високе національно-культурне значення, другий – першочергово національно-політичну вагу. Вони разом

доповнюють себе і визначають, чи якась людська спільнота буде лише окремою “етнографічною групою” чи “новочасною культурною нацією” [25, 12]. У цьому вислові відкрито виступає бачення С. Томашівським можливості шляхом формування національного шкільництва перетворити український народ на сучасну культурну націю.

Найбільш часто ідея самодостатності і повноправності української нації виявлялася у підкресленні істориками педагогіки наявності в минулому власної школи та боротьби за її національний характер. Так, І. Франко, пишучи про спроби колонізації шкіл у минулому (1902), неодноразово вказував на український характер шкільництва у Львівській єпархії. На його думку, ще до кінця XVIII ст. це були школи старого типу, який сформувався перед XVIII ст., мабуть, ще за князівських часів, – так звані дяківки, де навчання від букв церковного письма переходило до Часослова і Псалтиря. При цьому наводив слова І. Вишенського, який закликав русинів триматися тієї старої школи і не “хапатися до новомодних шкіл міського типу з граматикою та риторикою” [17, 100].

Просвітницькі змагання українців видатний учений трактував як боротьбу за національне самовизначення. Ведучи мову про утворення товариства священників у Перемишлі на початку XIX ст., І. Франко (1898) супроводив свої міркування патріотичним висловом: “Та русини не впали духом, і власне від тої хвилі глибокого впадку починаються зразу маленькі, а чимдалі все сміліші проби рятунку та піддвиження руської народності” [28, 111]. Друкуючи документ під заголовком “Просьба Любачівських міщан за руську мову в школі з 11 липня 1827 року”, письменник (1902) вів мову про пробудження “національного почуте” під тиском абсолютизму та “покривдження руського обряду й руської мови” [17, 249].

У цьому ж ключі М. Грушевський (1909) писав про національний характер шкільництва України в другій половині XVI ст. Відзначивши, що розповсюдження культури в чужих національних формах загрожувало винародовленням, історик заповняв постулат національної школи став тоді центральним пунктом українського життя. Провівши паралель між кінцем XVI і початком XX ст., учений наголошував: “...створення національної школи являється одною з найсильніших заборук національного відродження” [10, 2]. П. Понятенко в журналі “Світло” (1911), аналізуючи зародження національних рухів, відстоював думку про можливість розквіту загальнолюдської культури в кожному суспільстві лише на національному ґрунті [23, 52]. Виступивши проти асиміляції, учений доводив, що вона нездатна подолати національне відродження, бо суспільство кожної нації бореться проти асиміляції або пасивною силою консерватизму, або активною силою

“природного поступового націоналізму” (виділено П. Понятенком. – Авт.) [23, 61].

Неодноразово в історико-педагогічних працях українських дослідників висловлювалася примордіалістська думка про історичну закономірність прояву прагнень українського народу до національного самовизначення у культурній та освітній сфері. Характерними є слова І. Крилова, висловлені 1956 р.: «Якщо окупант знищить національно-ідеологічне відродження у формах товариств “Просвіта”, воно виявляється в сковородинських семінаріях, гринченківських гімназіях, видавництвах “Рух”, українській кооперації; якщо він знищить його у цих проявах, воно виявиться у колосальному зростанні відсотку українських шкіл; якщо він і це розгромить, воно виявиться у вірші “Любіть Україну”» [15, 16].

Ідея створення української державності відобразилася в українському історико-педагогічному наративі на початку XX ст. Так, в одній з публіцистичних статей М. Грушевського йшлося про освіту за гетьманування Б. Хмельницького. Учений наголосив, що Україна саме тоді визволилася з-під польського панування і жила “по всій своїй волі” [12, 391]. Яскраво описавши розквіт освіти в часи козацької держави, дослідник непрямо підводив до думки про потребу власними силами доходити “всякого ладу й права” [12, 392]. Д. Лукіянович у рецензії на одну з праць М. Возняка (1913) висловив жаль, що у XIX ст. у нас не було “політичного відродження”, а лише літературне [13, 53]. У тому ж році і сам М. Возняк, аналізуючи освітню діяльність Ю. Желехівського, підкреслив: “Тоді він стояв при національній самостійності нашого народу й ця думка оживлювала його інтереси” [6, 233]. Мова про політичне відродження і національну самостійність, безумовно, була відбитком ідеології українського націоналізму, яка активно формувалася у той час.

У міжвоєнний період українські історики педагогіки у своїх наукових текстах також неодноразово підносили голос за демократичне розв’язання національних проблем, причому вже чітко декларували необхідність української держави як умови для забезпечення національних прав і свобод. Звісно, мова йде про західноукраїнських науковців, які, однак, теж змушені були зважати на цензуру. Тож подібні думки виявлялися латентно. Так, І. Филипчак у монографії про історію головної школи у Лаврові (1932) взявся дорікати галицькій інтелігенції “австрійського” періоду за надто запопадливе служіння уряду, забуття того, що “мали ми колись свою державу”, а для “будови держави” потрібно було формувати людей з сильними характерами [26, 66]. Прихована думка автора є зрозумілою – треба згадати власне державницьке минуле і взятися за будівництво майбутньої української держави, передовсім шляхом підготовки нового покоління до цієї справи.

На переконання вітчизняних учених вплинув досвід державного будівництва 1917–1921 рр. Деякі з них безпосередньо брали участь у революційних подіях, працювали в органах влади, розробляли проекти освітніх реформ. Відтак після падіння української державності у їхніх наративах, присвячених становищу школи і педагогіки в Українській народній республіці, гетьманській Українській Державі, Західноукраїнській народній республіці часто помічаємо постулювання ідеї української державності. Так, А. Алиськевич (1930), який у минулому був членом Української національної ради ЗУНР, писав про свій досвід українізації державної гімназії у Дрогобичі в 1918–1919 рр. У статті, побудованій на спогадах та шкільних документах із власного архіву, дослідник у позитивних тонах описував участь українців у розбудові різних ділянок державного життя ЗУНР. Зокрема, педагог вів мову про присягу учителів на вірність УНР, роботу Державного секретаріату освіти і віросповідань [1, 2; 4, 6–8]. А. Алиськевич говорив про українців як “господарів у власній державі”, про розвиток шкільництва “за нашої влади” [1, 5, 11].

Схожі інтенції помічаємо і в праці М. Надпругтрянського про формування Проекту єдиної школи в Україні (1938). У перших рядках він заявив: “Двадцять літ минає з того часу, як українська нація створила була велике діло: проголосила в Києві самостійність української держави” [20, 1]. Присвятивши подальший виклад змістові вказаного документа, дослідник повсякчас підкреслював його національно-державне значення.

Більш відкрито ідею української незалежної держави презентували у наративах історики педагогіки з української діаспори. 1956 р. І. Крилов у праці “Система освіти в Україні (1917–1930)” проводив думку, відповідно до якої відновлення і розбудова рідної школи було головним завданням українського народу після втрати ним державної незалежності. Ця боротьба не пішла намарне, бо “будила і зміцнювала національнодержавну свідомість українського народу й тим оберігала його від денационалізації” [15, 7, 15]. Учений піднесено вів мову про відновлену 1917 р. “Українську самостійну державу”, в якій завирувало життя на всіх відтинках, зокрема й культурно-освітньому. “...Молода Українська держава видобувала з себе сили на те, щоб в цій боротьбі закласти основи свого самостійного психічного, політичного, економічно-господарського, адміністративно-організаційного й культурно-освітнього життя” [15, 15].

У 1957 р. Г. Ващенко зобразив становлення української “самостійної національної держави” в 1917–1921 рр. як закономірний результат свободи, за котру боролися і яку отримали “уярмлені Московою народи” після падіння царизму [5, 10]. Причому висловлював упевненість у скорій появі вільної україн-

ської держави після розпаду СРСР [5, 3]. Про становлення української держави у 1918 р. вів мову С. Шах в нарисі історії української гімназії Перемишля (1977). Він акцентовано підкреслив, що після 570 років політичного поневолення український народ відновив власну державну незалежність на західно-українських землях, проголошуючи ЗУНР [30, 42].

Ідея соборності українського народу, його земель і держави також з'явилася у працях істориків педагогіки у другій половині XIX ст. Єдність українського народу як безумовна цінність виявилася, для прикладу, у працях М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, І. Раковського, О. Барвінського, М. Возняка та ін. Відомий освітній діяч І. Раковський у присвяченій значенню творчості І. Шевченка статті (1908) з пафосом говорив про вшанування Кобзаря – на “цілім просторі великої України, від швидкого Попраду по тиху Кубань, від козацького Чорного Моря по Пинські болота...” [24, 129]. У схожій канві про вплив І. Франка на українство вів мову І. Ющишин (1927), відзначивши, що дух Франкового генія сягнув далеко “поза шмат землі, обмежений Сяном, Карпатами і Кавказом аж по береги Тихого Океану і по той бік Атлантику!” [31, 2]. Поетично окресливши розселення українського народу, автори підкреслювали його єдність навколо ідей Т. Шевченка та І. Франка.

У ґрунтовній студії над галицько-українськими граматиками XIX ст. (1909–1910) М. Возняк, зокрема, хвалив граматику Й. Лозинського за залучення “мови російських Українців до граматики для заманіфестування єдності українського народу на цілім його просторі...” [7, 144]. Учений не просто показав, що “єдність” українців бачили і підкреслювали талановиті вчені, але й сам акцентував на цьому фактові. Водночас в українському педагогічному журналі “Світло” В. Чепелянський помістив статтю, присвячену 25-літтю наукової праці М. Грушевського. У ній автор підкреслив значення визначного історика в оживленні зв'язків між галицькою і російською Україною, завдяки чому “...тепер ми вважаємо себе українцями всієї Соборної України” [29, 39]. У контексті аналізу діяльності М. Грушевського, соборницькі візії висловив і О. Барвінський. У студії про заснування кафедри історії України у Львівському університеті (1925) він писав про “злуку українського народу”, потребу зміцнити почуття єдності всього українського народу без огляду на його розмежування державними кордонами [3, 15].

Чимало істориків освіти та педагогіки підкреслювали єдність етнічних українських земель. Я. Гординський, пишучи про минуле українського шкільництва Холмщини (1916), стверджував, що корінне населення цього краю було українське [9, 27]. А. Домбровський (1939) вів мову про “живий український організм” Карпатської України [14, 247]. Ю-Е. Пеленський (1939) відзначав безпосередній зв'язок

Закарпаття з іншими українськими землями [22, 76]. Тоді ж І. Филипчак в історичному нарисі про шкільництво на Лемківщині (1939) говорив про нього як про найдалі на захід “висунений клаптик землі, заселений споконвіку українським племенем лемками” [27, 81].

Водночас під впливом ідеології українського націоналізму історики педагогіки виявляли й *негативне ставлення до інших ідеологічних систем: соціалізму, лібералізму*. М. Надпрутянський (1938) запевняв, що “Проект єдиної школи в Україні” вдалося уберегти від “нездорових соціалістичних кличів” [20, 6]. А В. Левицький ще 1925 р. виразно побачив трансформацію “більшовицької” ідеології з інтернаціонально-європейського на російсько-національний політичний дискурс, з метою “збирання “руських” земель в одну самовладну більшовицьку державу” [16, 154]. Г. Ващенко викривав логічну непослідовність діалектичного матеріалізму як начебто наукової основи комуністичної ідеології, вказуючи, що ідея безкласового комуністичного суспільства суперечить декларованому радянськими ідеологами закону єдності і боротьби суперечностей [4, кн. 3, с. 292]. Особливо критикував гетеронормність, а відтак утилітаризм комуністичної моралі [4, 294].

Історик освіти А. Андрохівич, описуючи проблеми становлення національної самосвідомості галицьких українців наприкінці XVIII – на початку XIX ст. (1919), наголошував, що тогочасній українській галицькій інтелігенції не вистачало “національної основи”, яку не міг дати “західний лібералізм”, бо в його репертуарі головну роль відігравали свобода духу разом з економічними питаннями, а не націоналізм. “Національний інтерес доволі мало їх захоплював” [2, 60] – констатував учений, немов екстраполюючи тогочасну ситуацію на період новітньої історії, коли, в його уявленні, “західний лібералізм” став на заваді національним інтересам українців.

Певний вплив на вітчизняний історико-педагогічний наратив мали думки про *необхідність перевиховання українського народу, перетворення його на активну національну спільноту*. Такі міркування висловлювали І. Франко, М. Грушевський, С. Томашівський та багато інших українських національно-політичних діячів і мислителів. У 1920–1930-х рр. на західноукраїнських вчених справили вплив надзвичайно популярні праці Д. Донцова, його думки щодо виховання активності та подолання індиферентності українства. Їхній прояв помітний в історико-педагогічній статті Я. Мацока про історію педагогічного видання “Світ Дитини” (1929). Він хвалив видавців журналу за прагнення “...знищити в нашій натурі пасивізм, та розбудити в його місці як найдальше йдучий а к т и в і з м . Співробітники журналіка здавали собі ясно справу з цього, що при нашій боязкості, хиткості, несміливості, при нашому фаталістичному: “якось воно буде”, витво-

рюючому в нашій психіці невиносимий пасивізм – на ніщо не придадуться; [...] треба подати дітям літературу, яка збудить віру у власні сили особняка, розпалить огонь цікавості, підприємливості, бажання пригод і боротьби з життєвими противностями – літературу, яка внесе в серця читачів невдоволення із застою, яка заставить силою нагинати всі життєві умовини до наших потреб і не дозволить погоджуватися з заіснуваним станом річей. Літературу, яка з хама і раба має зробити пана... пана, котрий знає собі ціну, знає свої сили і вірить у них, котрий чує себе покликаним до панування над оточенням, а не до рабської служби. Але разом з тим пана не з ласки божого, а пана, якого на цю висоту винесла його власна невсипуща праця і боротьба. Так вихована людина не стерпить, коли не діється так, як її треба! Радше згине, чим признає себе слабою – не дозволить ніколи і нікому поневіряти те, що для неї святе!” (виділено Я. Мацюком. – Авт.) [18, 16–17]. Вплив риторики Д. Донцова про “пана” і “раба”, “віру у власні сили”, “пасивізм” та “активізм”, розрахунок на власні сили у цих думках є очевидним.

Висновки. Отже, українські дослідники педагогічного минулого широко використовували головні складові української національної ідеї: утворення повноцінної української нації, здобуття української державності, її незалежність і соборність. В основу української національної ідеї М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та інші мислителі поклали право української нації на національно-культурне і національно-політичне самовизначення, обґрунтовуючи його на засадах примордіалізму. Ідея створення української держави проявилася в апеляції до часів державності (зокрема, козацької, УНР, ЗУНР) як умови і прикладу забезпечення повноцінного розвитку українського шкільництва, реалізації інтересів українства у сфері освіти. Поряд з нею постулювалася й ідея соборності українського народу, його земель і держави. Під впливом ідеології українського націоналізму історики педагогіки виявляли й негативне ставлення до соціалістичної (особливо його радянського взірця) та ліберальної ідеологій. Певний вплив на український історико-педагогічний наратив мали думки про необхідність перевиховання українського народу, перетворення його на активну національну спільноту.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні проявів впливу “концепції внутрішнього і зовнішнього ворога” на дослідження українських істориків освіти і педагогічної думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алиськевич А. Державна гімназія в Дрогобичі за української влади ЗНР (від 31 грудня 1918 до 15 мая 1919). На основі урядових документів. *Українська школа*. 1930. № 3–4. С. 1–11.
2. Андрохівич А. Іван Лаврівський. Один з піонерів українського відродження в Галичині (1773–1820). *Записки*

Наукового Товариства імені Шевченка. 1919. Т. СХХVIII. С. 51–120.

3. Барвінський О. Засноване катедри історії України в львівському університеті. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1925. Т. СХLI–СХLIII. С. 1–18.

4. Ващенко Г. Основні лінії розвитку совєтської педагогіки і школи. *Визвольний шлях*. 1965. Кн. 3. С. 283–294.

5. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен: Накладом Центрального Комітету СУМ, 1957. 48 с.

6. Возняк М. З заходів коло рушчини в самбірській гімназії в 1849 і 1850 рр. *Наша школа. Науково-педагогічна часопись*. 1913. № 4–5. С. 217–233.

7. Возняк М. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. 1909. Т. ХСI. Кн. V. С. 126–150.

8. Галів М. Український історико-педагогічний наратив (середина XIX – кінець XX століття): епістемологічні застави. Дрогобич: РВ ДДПУ ім. І. Франка, 2018. 614 с.

9. Гординський Я. Українська мова в школах Холмицьких у 60-тих рр. XIX в. *Наша школа. Науково-педагогічна часопись*. 1916. № 2–3. С. 27–32.

10. Грушевський М. “Наша школа”. *Наша школа. Науково-педагогічний журнал*. 1909. № 1–2. С. 1–5.

11. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. Київ–Львів: Друкарня “С.В. Кульженко”, 1912. 248 с.

12. Грушевський М. Твори: у 50 т.; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво “Світ”, 2005. Т. 3. 774 с.

13. Д. Л. (Денис Лукіянович) [рецензія] Михайло Возняк. Просвітні змагання галицьких Українців в 19 віці (до 1850 р.), нариси. Львів 1912. *Наша школа. Науково-педагогічна часопись*. 1913. № 1. С. 52–53.

14. Домбровський А. Шкільництво в Карпатській Україні в рр. 1919–1925. *Шлях виховання й навчання*. 1938. № 4. С. 246–251.

15. Крилов І. Система освіти в Україні (1917–1930). Мюнхен: Б.в., 1956. 96 с.

16. Левицький В. Історія виховання і навчання: підручник для шкільного та загального вжитку. Львів: Вид-во “Нова українська школа”, 1925. 184 с.

17. Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку / під ред. І. Франка. Львів: Накл. НТШ, 1902. 330 с.

18. Мацюк Я. Культурно-виховні досягнення “Світа Дитини” за перше десятиліття (I.XI.1919–I.XI.1929). *Шлях виховання й навчання*. 1929. № 11. С. 12–21.

19. Нагорна Л.П. Націоналізм. *Енциклопедія історії України*. Т. 7. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalizm>

20. Надпрутянський М. Проект єдиної школи в Україні (Під 20-ліття створення новітньої системи українського виховання й навчання). *Шлях виховання й навчання*. 1938. № 1. С. 1–6.

21. Націоналізм. Теорії нації і націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 2-е вид. (переробл. і доп.) / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: “Смолоскип”, 2006. 624 с.

22. Пеленський Е.Ю. Українська школа в Карпатській Україні. Початки шкільництва: ст. XVII і XVIII. *Рідна школа*. 1939. Ч. 5. С. 74–76.

23. Поняченко П. Національність, культура й асиміляція. *Світло. Український педагогічний журнал*. 1911. Кн. 2. С. 14–29; Кн. 3. С. 48–62.

24. Раковський І. З нагоди 47-мих роковин смерті Тараса Шевченка. *Учитель*. 1908. Ч. 9–10. С. 129–133.

25. Томашівський С. З історії державної середньої школи в Галичині. *Наша школа. Науково-педагогічний журнал*. 1909. № 1–2. С. 11–13.

26. Филипчак І., Лукань Р. Ц. к. Окружна Головна школа в Лаврові 1788/89 – 1910/11. *Записки Чина Св. Василія Великого*. 1932. Т. V. Вип. 1–4. С. 1–158.

27. Филипчак І. Шкільництво на Лемківщині. Історичний нарис. *Шлях виховання й навчання*. 1939. № 2. С. 81–100.

28. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 47. 766 с.

29. Чепелянський В. Великий учений діяч Соборної України (3 нагоди 25-літнього ювілею М. Грушевського). *Світло. Український педагогічний журнал*. 1910. № 4. С. 33–39.

30. Шах С. Де срібнолентий Сян пливе. Історичний нарис державної української гімназії в Перемишлі. Брюссель : Накладом Товариства “Рідна Школа” в Німеччині, 1977. 146 с.

31. Юцишин І. Символ інстинкту нації (В 11-літню річницю смерті Івана Франка 28 травня 1916). *Учительське слово*. 1927. № 5. С. 1–9.

REFERENCES

1. Alyskevych, A. (1930). Derzhavna himnaziia v Drohobychi za ukrainskoi vlady ZNR (vid 31 hrudnia 1918 do 15 maia 1919) [State Gymnasium in Drohobych under the Ukrainian Authorities of the ZPR (from December 31, 1918 to May 15, 1919). Based on Government Documents]. Na osnovi uradovykh dokumentiv. *Ukrainian School*. No. 3–4. pp. 1–11. [in Ukrainian].

2. Androkhovych, A. (1919). Ivan Lavrivskiyi. Odyn z pioniriv ukrainskoho vidrodzhennia v Halychyni (1773–1820) [Ivan Lavrivskiyi. One of the pioneers of the Ukrainian revival in Galicia (1773–1820)]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. 128. pp. 51–120. [in Ukrainian].

3. Barvinskyi, O. (1925). Zasnovanie katedry istorii Ukrainy v Lvivskomu universyteti [Foundation of the Department of History of Ukraine at Lviv University]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. 141–143. pp. 1–18. [in Ukrainian].

4. Vashchenko, H. (1965). Osnovni linii rozvytku sovietskoi pedahohiky i shkoly [The Main Lines of Development of Soviet Pedagogy and Schools]. *Liberation Path*. No. 3. pp. 283–294. [in Ukrainian].

5. Vashchenko, H. (1957). Proiekt systemy osvity v samostiinii Ukraini [The project of the education system in independent Ukraine]. Miunkhen, 48 p. [in Ukrainian].

6. Vozniak, M. (1913). Z zakhodiv kolo rushchyny v sambirskii gimnazii v 1849 i 1850 rr. [Measures regarding the introduction of the Ruthenian Language in the Sambir Gymnasium in 1849 and 1850]. *Our School. Scientific and Pedagogical Magazine*. No. 4–5. pp. 217–233. [in Ukrainian].

7. Vozniak, M. (1909). Studii nad halytsko-ukrainskymy hramatykamy XIX v. [Studies on Galician-Ukrainian grammars of the 19th century]. *Notes of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. 91 (5). pp. 126–150. [in Ukrainian].

8. Haliv, M. (2018). Ukrainskyi istoryko-pedahohichni naratyv (sередyna XIX – kinets XX stolittia): epistemolohichni zasady [Ukrainian Historical and Pedagogical Narrative (mid XIX – late XX century): Epistemological Principles]. Drohobych, 614 p. [in Ukrainian].

9. Hordynskiy, Ya. (1916). Ukrainska mova v shkolakh Kholmshchyny u 60-tykh rr. XIX v. [The Ukrainian language in the schools of Kholm region in the 60s of the 19th century]. *Our School. Scientific and Pedagogical Magazine*. No. 2–3. pp. 27–32. [in Ukrainian].

10. Hrushevskiy, M. (1909). “Nasha shkola” [“Our School”]. *Our School. Scientific and Pedagogical Magazine*. No. 1–2. pp. 1–5. [in Ukrainian].

11. Hrushevskiy, M. (1912). Kulturno-natsionalnyi rukh na Ukraini v XVI–XVII vitsi [Cultural and National Movement in Ukraine in the 16th and 17th Centuries]. Kyiv – Lviv, 248 p. [in Ukrainian].

12. Hrushevskiy, M. (2005). Tvory: u 50 t. [Works: in 50 volumes]; (Ed.). P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych et al. Lviv, Vol. 3, 774 p. [in Ukrainian].

13. D. L. (Denys Lukiianovych). (1913). [review] Mykhailo Vozniak. Prosvitni zmahannia halytskykh Ukrainsiv v 19 vitsi (do 1850 r.), narysy. Lviv 1912 [Mykhailo Vozniak. Educational competitions of Galician Ukrainians in the 19th century (until 1850), essays. Lviv 1912]. *Our School. Scientific and Pedagogical Magazine*. No. 1. pp. 52–53. [in Ukrainian].

14. Dombrovskiy, A. (1938). Shkilnytstvo v Karpatskii Ukraini v rr. 1919–1925 [Schooling in Carpathian Ukraine in 1919–1925]. *The Way of Education and Training*. No. 4. pp. 246–251. [in Ukrainian].

15. Krylov, I. (1956). Systema osvity v Ukraini (1917–1930) [Education System in Ukraine (1917–1930)]. Miunkhen, 96 p. [in Ukrainian].

16. Levyskiy, V. (1925). Istoriia vykhovannia i navchannia. Pidruchnyk dlia shkilnoho ta zahalnoho vzyhtku [History of Education and Training. Textbook for School and General Use]. Lviv, 184 p. [in Ukrainian].

17. Franka, I. (Ed.). (1902). Materialy do kulturnoi istorii Halytskoi Rusy XVIII i XIX viku [Materials for the Cultural History of Galician Rus’ of the 18th and 19th Centuries]. Lviv, 330 p. [in Ukrainian].

18. Matsiuk, Ya. (1929). Kulturno-vykhovni dosiahnennia “Svita Dytyny” za pershe desiatyllittia (1.XI.1919–1.XI.1929) [Cultural and Educational Achievements of “The Child’s World” for the First Decade (1.XI.1919–1.XI.1929)]. *The Way of Education and Training*. No. 11. pp. 12–21. [in Ukrainian].

19. Nahorna, L.P. (2010). Natsionalizm [Nationalism]. *Encyclopedia of the history of Ukraine*. Vol. 7. Available at: <http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalizm> [in Ukrainian].

20. Nadprutianskyi, M. (1938). Proiekt yedynoi shkoly v Ukraini (Pid 20-littia stvorennia novitnoi systemy ukrainskoho vykhovannia y navchannia) [Project of a Unified School in Ukraine (On the 20th Anniversary of the Creation of the Newest System of Ukrainian Education and Training)]. *The Way of Education and Training*. No. 1. pp. 1–6. [in Ukrainian].

21. Protsenko, O. & Lisovyi, V. (Comps). (2006). Natsionalizm. Teorii natsii i natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Gelnera. Antolohiia [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology]. 2nd edition (reworked and supplemented); Kyiv, 624 p. [in Ukrainian].

22. Pelenskiy, E.Yu. (1939). Ukrainska shkola v Karpatskii Ukraini. Pochatky shkilnytstva: st. XVII i XVIII [Ukrainian School in Carpathian Ukraine. The Beginnings of Schooling: XVII and XVIII Centuries]. *Native School*. No. 5. pp. 74–76. [in Ukrainian].

23. Poniatenko, P. (1911). Natsionalnist, kultura y asimiliatsiia [Nationality, Culture and Assimilation]. *Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 2. pp. 14–29; No. 3. pp. 48–62. [in Ukrainian].
24. Rakovskiy, I. (1908). Z nahody 47-mykh rokovyn smerty Tarasa Shevchenka [On the Occasion of the 47th Anniversary of the Death of Taras Shevchenko]. *Teacher*. No. 9–10. pp. 129–133. [in Ukrainian].
25. Tomashivskiy, S. (1909). Z istorii derzhavnoi srednoi shkoly v Halychyni [From the History of the State Secondary School in Galicia]. *Our School. Scientific and Pedagogical Magazine*. No. 1–2. pp. 11–13. [in Ukrainian].
26. Fylypchak, I. & Lukan, R. (1932). Ts. k. Okruzhna Holovna shkola v Lavrovi 1788/89–1910/11 [District Main School in Lavriv 1788/89–1910/11]. *Notes of the Order of St. Basil the Great*. Vol. 5 (1–4). pp. 1–158. [in Ukrainian].
27. Fylypchak, I. (1939). Shkilnytstvo na Lemkivshchyni. Istorychni narys [Schooling in Lemko's Region. Historical Essay]. *The Way of Education and Training*. No. 2. pp. 81–100. [in Ukrainian].
28. Franko, I. (1986). Zibrannia tvoriv u 50-y tomakh [Collection of works in 50 volumes]. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 47, 766 p. [in Ukrainian].
29. Chepelianskiy, V. (1910). Velykiy ucheniy ditiach Sobornoï Ukrainy (Z nahody 25-litnoho yuvyleiu M. Hrushevskoho) [A Great Scholar of the United Ukraine (On the occasion of the 25th anniversary of M. Hrushevskiy)]. *Light. Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 4. pp. 33–39. [in Ukrainian].
30. Shakh, S. (1977). De sribnolentyi Sian plyve. Istorychni narys derzhavnoi ukrainskoi himnazii v Peremyshli [Where the Silver-Ribbed Sian floats. Historical Essay of the State Ukrainian Gymnasium in Przemyśl]. Brussels, 146 p. [in Ukrainian].
31. Iushchysyn, I. (1927). Symvol instynktu natsii (V 11-litnu richnytsiu smerty Ivana Franka 28 travnia 1916) [Symbol of the Nation's Instinct (On the 11th Anniversary of Ivan Franko's Death on May 28, 1916)]. *Teacher's Word*. No. 5. pp. 1–9. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.09.2023

УДК 373.3.091

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292860>

Надія Ашиток, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ІНКЛЮЗИВНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті зазначено, що впровадження поняття “освітній простір” відображає зміни у поглядах науковців на проблему впливу суспільства на розвиток особистості з особливими освітніми потребами. Найчастіше при вивченні інклюзивного освітнього простору використовують два підходи – інституційний та субстанціональний. Зазначено, що субстанціональний має спільне з трактуванням соціального оточення дитини у межах персоналістського підходу як теоретичної основи освітньої інтеграції, що поєднує теорію гуманістичної психології; теорію інтегрованого навчання, екологічну теорію людського розвитку, теорію життєвого простору.

Ключеві слова: освітній простір; інклюзивна освіта; освітнє середовище; педагогічний супровід; діти з особливими освітніми потребами.

Лім. 11.

Nadiya Ashytok, Doctor of Sciences (Philosophy), Professor of the
General Pedagogy and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

INCLUSIVE EDUCATIONAL SPACE IN PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The article states that the introduction of the concept “educational space” reflects changes in the views of scientists on the problem of society's influence for the development of individuals with special educational needs.

The purpose of the article is to understand the problems of the development of modern inclusive education as a specially organized space, and the tasks: to outline the meaning of the concept of “inclusive educational space” from the positions of various researchers.

General scientific and special methods and approaches are the theoretical and methodological basis of the research. One of these approaches is a systematic approach, which is aimed at revealing the integrity of educational objects.

It was noted that two approaches are most often used in the study of inclusive educational space – institutional and substantive. Within the framework of the institutional approach, the educational space is a set of conditions that can affect a person, but this person is not included in its composition. Within the framework of the substantive approach, the educational space is defined as the possibility and availability of the formation of the subject's personal space.

It is noted that the substantive approach to understanding the educational space has something in common with the interpretation of the child's social environment within the limits of the personalist approach as the theoretical basis of educational integration, which combines the theory of humanistic psychology; theory of integrated learning, ecological theory of human development, theory of living space. Representation in the ecological theory of human development of a set of social systems in the form of concentric circles, in the center of which is a child, is significant, because the development of a child does not take